

Rusya'nın Osmanlı Unsurları Üzerindeki Çalışmaları ve 1914 Bitlis Ayaklanması*

Russian Policy on Ottoman Population and 1914 Uprisings in Bitlis

Nejla GÜNAY**

Öz

Rusya, İngiltere ve Almanya başta olmak üzere Büyük Devletlerin yakın ilgi gösterdiği Ermeniler ve Kürtler Kafkasya, İran ve Osmanlı topraklarında yaşamaktaydı. Farklı din ve kültüre mensup bu unsurların yaşam tarzı da çok farklıydı. Ermenilerle Kürtler kendi içyapılarında da bütünlük göstermiyordu. Her iki unsuru bölen en önemli konu aralarında mezhep birliği bulunmamasıydı. Kürtler Müslümandı ama Şii ve Sünni olmak üzere iki farklı mezhebe mensup olmaları onları bölüyordu. Ermeniler ise misyonerlik faaliyetlerinden en çok etkilenen toplumdu ve bunun sonucunda etkisinde kaldıkları misyonerlerin mezhebini ve hatta siyasetlerini kabul etmişlerdi. Ermenilerin kendi aralarında politik bölünmeler de vardı. Bu durum her iki unsurun Büyük Devletler tarafından yönlendirilmesini kolaylaştırmaktaydı.

Doğu Anadolu topraklarını işgal etme planları yapan Rusya, Osmanlı hâkimiyetinde yaşayan Ermenilerle Kürtleri kendi yanına çekmek için çeşitli politikalar izledi. Ruslar bu politika çerçevesinde bazı Kürt aşiret liderlerini danışman olarak kullandı. Bazı aşiretlerin Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma politikalarından rahatsızlık duymasını daha da körükleyerek onları kendi devletlerine muhalif hâle getirdi. Dolayısıyla Kürt aşiretlerinden bazıları Rusların ilgisine kayıtsız kalmayarak onlarla Osmanlı Devleti'ne karşı işbirliği yaptılar. Rusya bir taraftan da Ermeni davasını sahiplendi.

Bu makalede Rusya'nın Doğu Anadolu'da özellikle Bitlis'te izlediği politikanın sonuçlarının ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Makalede ayrıca Kürtlerle Ermenilerin birbirleriyle ve devletle ilişkilerinin nasıl olduğu ile 1913 ve 1914 yıllarında çıkan "Bitlis Ayaklanması" araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ermeniler, Kürtler, Osmanlı Devleti, Rusya, Bitlis Ayaklanması

Abstract

Armenians and Kurds who had a lot of interest from the great powers such as Russia, England and Germany were living in the Caucasus, Iran and the Ottoman Empire. These elements who had different religions and cultures also differed in daily life style. Armenians and the Kurds did not show any integrity amongst themselves. The most important thing that divided these nations was the fact that they had no common sect. Kurds were Muslims, but they were part of both Sunni and Shia sects; so they were divided. Armenians; however, were the people who were affected the most by the missionaries; so they accepted their religious views and even their policies. There were also policy clashes between the Armenians themselves. This fact made the guidance of these two nations by the great powers much easier.

Russia, who made plans to invade Eastern Anatolia, imposed some policies in order to take the Ottoman Armenians and Kurds by their side. They used some Kurdish tribe leaders as consultants for that purpose. They made use of the fact that some tribes did not particularly like the westernization policies of the Ottoman Empire and turned those tribes into rebels. Therefore, some Kurdish tribes were

* Makalenin Geliş Tarihi: 17.01.2017, Kabul Tarihi: 30.03.2017

** Doç. Dr., Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitim Bölümü Öğretim Üyesi, E-Posta: ngunay@gazi.edu.tr

affected by the affection they got from Russia and cooperated with them against the Ottoman Empire. Russia also acquired the Armenian cause.

In this study, it is aimed at revealing the policies that Russia followed in Eastern Anatolia, especially in Bitlis. We will also look at how the relations were between the Kurds and the Armenians amongst each other and how their relations were with the state as well as the uprisings in Bitlis that took place in 1913 and 1914.

Key Words: Armenians, Kurds, Ottoman Empire, Russia, Bitlis Rebellion

GİRİŞ

Bitlis Vilayetinde, XX. yüzyılın başlarında 13 kaza, 30 nahiye ve 2107 köy bulunmaktaydı. Vilayette 1881/82-1893 sayımında 276998; 1906-1907 sayımında 297660 ve 437479 kişilik bir nüfus bulunduğu tespit edilmiştir. Bitlis Vilayeti'nde Müslümanlar ve gayrimüslimler bir arada yaşamaktaydı. Ermeni, Süryani, Kaldani gibi Hristiyanlar Bitlis nüfusunun Müslümanlar dışındaki diğer unsurlarıydı ve burada hiç Rum nüfus bulunmamaktaydı. Müslüman ve gayrimüslim nüfusun birbirine oranı şu şekildeydi: 1881/82-1893 sayımında 167054 Müslüman, 101138 gayrimüslim nüfus sayılmıştı. Bu Müslümanların %79.7, gayrimüslimlerin %18.09 oranında olduğunu göstermektedir. 1906-1907 sayımında 197906 olan Müslüman nüfusun %66.48 ile bir önceki sayıya göre gerilediği görülmektedir. Gayrimüslimlerin ise 90219 olarak tespit edilen nüfusunun bir önceki sayıya göre azaldığı, ancak %30.41 ile oransal açıdan artış gösterdiği görülmektedir. 1914 nüfus sayımında ise Müslümanların sayısı 309999 ile vilayet genelinin %70.86'sını oluşturmaktadır. Gayrimüslimler ise 114.704 kişi ile bir önceki sayıya göre artış göstermiştir. Gayrimüslim nüfus artış göstermiş olmasına rağmen genel nüfus içerisinde bir önceki sayıya göre yaklaşık %5 azalmıştır.¹ Önemli boyutlarda olmayan bu farklılar salgın hastalıklar, göç gibi nedenlerle olabilir. Ayrıca Mamuretülaziz ve Diyarbakır vilayetleriyle Bitlis arasındaki sınır net olarak belli değildir. Bu sınırlar da görülen değişiklikler nüfusa yansiyabilmiştir.²

Elimizde tarihi belli olmayan ancak Sultan II. Abdülhamit döneminde yapılan ki ayrı nüfus istatistiğinin sonuçları da bulunmaktadır. Bu nüfus sayımında vilayetin kaza ve nahiyelerinin nüfus yapısına ayrıntılı olarak yer verilmiştir. Buna göre vilayetin nüfusunu cinsiyet ve inanç açısından değerlendirmek mümkündür:

Bitlis'in Nüfus Yapısı³

	Müslim	Ermeni	Ortodoks	Katolik	Protestan	Yekûn
Nakli yekun vilayet-i Erzurum	88300	11800	1100	1850	1850	104900

1 Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş, İstanbul 2010, s. 274-275, 352, 366-368.

2 Justin McCarthy, *Müslümanlar ve Azınlıklar*, çev. Bilge Umar, İnkılâp, İstanbul 1998, s. 33.

3 *Başbakanlık Osmanlı Arşivi* (BOA), *Yıldız Esas Evrakı* (Y.E.E); 33/6.

Nefs-i Bitlis	3000	1500			300	4800
Bitlis etraf ve nevahisi	4500	500				5000
Mutki aşair-i mütebeddi'si****	3000					3000
Bulanık Kazası	3000	2000				5000
Varto Kazası	3500	100				3600
Muş ve nevahisi	4500	2500				7000
Ahlat Kazası ve ma- aşair-i mütebeddi'si	2500	1000				3500
Muş dağlarında bulunan aşair-i gayri mütebeddi'si	2000					2000
Yekun	114300	19400	1100	1850	2150	138800

Bitlis Vilayeti⁴

Bitlis Vilayeti	Yekûn		Yerli		Yabancı		Yekûn
	Zükur	İnas	Zükur	İnas	Zükur	İnas	
İslam	93731	73343	92755	72722	976	601	167051
Ermeni	55777	45581	55631	45527	146	54	101358
Protestan	862	636	862	636			1498
Süryani	1130	851	1130	851			
Katolik	2777	2171	2777	2171			5548
Kıptî gayrimüslim	89	70	89	70			159
Yekûn	104366	122632	153244	121977	1122	655	476998

Bu nüfus istatistiklerinden, Bitlis'te Müslümanların Ermenilerden çok daha fazla olduğu, Müslüman aşiretlerin Bitlis şehir merkeziyle taşrada yaşadıkları görülmektedir. Ermenilerin hiçbir yerde çoğunluk teşkil etmedikleri, sadece Bulanık ve Muş'ta yarıdan biraz fazla bir nüfus oranında oldukları tespit edilmektedir. Öte yandan kadın nüfusun erkeklerden daha çok olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, erkeklerin 1909 sonrasında askere gitmeleriyle alakalı olabileceği gibi çalışmak amacıyla başka bölgelere gitmiş olabilecekleri ihtimalini de akla getirmektedir.

4 BOA. Y.E.E; 33/50.

Gazi

Akademik
Bakış

51

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

Bu çalışmada Rusya'nın, Doğu Anadolu Bölgesi'ni ele geçirme planları doğrultusunda izlediği politikanın Bitlis'teki yansımaları ele alınacaktır.

Rusya'nın Bölgede ve Bitlis'te İzlediği Politika

Ermeniler, özellikle XIX. yüzyılda misyonerlik çalışmalarına maruz kaldılar. Katolik ve Protestan misyonerler Ermenilere kendi mezheplerini kabul ettirmek için çok cazip imkânlar sundu. Bu, Ermenilere ana dilleriyle milli bilinçlerini yeniden kazandırdı. Misyonerler, açtıkları bütün okullarda ders programlarını bu amaca yönelik olarak hazırladılar. Misyonerler, Ermenilerin bağımsız olması gerektiğine inandıkları için bu halkla ilgili her türlü gelişmeyi dünya kamuoyuna çarpıtarak aktardılar. Osmanlı Devleti'nde, değişik bölgelerde görev yapan tüm misyonerler birbirleriyle sıkı işbirliği içinde çalışıyorlardı. Ermenilere kiliselerde bağımsız devlet kurmalarını öğütleyen vaazlar veriyorlardı. Osmanlı topraklarında açtıkları müesseselerde propaganda yapıyor ve Hıristiyan gençlere, kendi devletlerinin işlettiği mali ve ticari müesseselerle Amerika ve Avrupa ülkelerinde iş buluyorlardı. İş bulma umudunda olan Ermeniler mezhepleriyle beraber uyruklarını da değiştiriyor ve başka ülke vatandaşlığına geçiyordu. Bütün bunlar hem Ermenilerin devlete bağlılığını zayıflatıyor hem de onların kendi içinde parçalanmasına sebep oluyordu.⁵

Büyük Devletler, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askerî gücünü kaybetmesine paralel olarak bu devletle imzaladıkları her anlaşmada birçok taviz elde etmişlerdi. Öte yandan bazı devletlere kendi uygun gördükleri yerlerde konsolosluk açma hakkı verilmişti. Bu onların kısa sürede Balkanlarda ve Anadolu'da çok geniş bir konsolosluk ağı kurmasıyla sonuçlanmıştı. 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması ile Rusya, Balkanlarda olduğu gibi Doğu Anadolu'da da rahat hareket etme imkânı buldu. Özellikle Rusya'ya konsolosluk açma hakkı verilmesi Rusya'ya Akdeniz'e inmek için yeni bir yol elde etme fırsatı sunmaktaydı. Bu durum İngiltere ile Rusya arasındaki rekabeti kızıştırdı. Konsolosların görevi kendi vatandaşlarıyla ülkeleri arasındaki irtibatı sağlamaktı. Ancak onlar bunun dışına çıkarak Hıristiyan Osmanlı vatandaşlarıyla daha çok ilgilendiler. Konsoloslar hedeflerindeki halklara, her konuda desteklendiklerini hissettirip bağımsızlık fikri verdiler. Bunu zaman zaman bazı Müslüman unsurlar üzerinde de denediler. Özellikle İngiltere ve Rusya tarafından Doğu Anadolu 'da kurulan konsolosluk ağı, burada yaşayan Ermenilerle bazı Kürt aşiretlerini hedef kitle olarak belirledi ve onlar üzerinde çeşitli çalışmalar yaptı. Bu konsolosların genellikle asker kökenli kişiler arasından seçildiği görülmektedir.⁶

II. Abdülhamit döneminde Kürt aşiretlerinin çoğu padişaha sadıktı. Sayıları az olmakla beraber muhalif Kürtler de vardı. Bedirhanların başını çektiği

5 Nejla Günay, *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytun İsyancıları*, IQ yayınları, İstanbul 2007, s. 335.

6 Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Musa Şaşmaz, *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013, s. 9.

Kürt muhalefet, önce Avrupa'da daha sonra Kahire'de çıkardıkları "Kürdistan" gazetesi aracılığıyla II. Abdülhamit'in politikalarını eleştirdi. İttihatçılarla iyi ilişkiler kurdu ve hatta Ermenilerle ilişkilerin düzeltilmesi gerektiği çağrısında bulundu.⁷ Ancak bu genel bir hareket olmaktan çok uzaktı ve bazı Kürt aydınlarının Padişaha muhalefetinin bir sonucuuydu. Kürt aşiretleri; kendi aralarındaki görüş ayrılıkları, yabancı devletlerin kışkırtmaları, hükümet politikalarından duyulan rahatsızlıklar ve politik çekişmeler nedeniyle bölünmüş bir durumdaydı. Muhafif Kürt aşiretleri, II. Meşrutiyet'in ilân edilmesinden sonra da muhalif ve isyankâr tutumlarını değiştirmeyip "Ruslar yakında gelirse biz bu yeteneksiz, zayıf ve ahlaksız hükümetten bir an önce kurtulacağız." diyerek Rusya'nın yanında hareket etti. Kürt gençlerinin eğitim almak üzere Rusya'ya gönderilmesi, Hoy'da bir Kürt okulu açılması muhalif Kürtlerin Ruslarla yakın ilişkilerinin bir sonucuuydu.⁸ Öte yandan Rusya'nın Urumiye Konsolosu'nun, Hoy ve Salmas'ta asayiş bozmaya yönelik çalışmaları⁹ Osmanlı Devleti'ndeki sükûneti de tehdit eder nitelikteydi. Rusya'nın bu çalışmaları sadece Osmanlı topraklarında değil Kafkasya'nın tamamında kargaşa çıkarmaya yönelikti.

Trablusgarp Savaşı'ndan sonra Ermeni ıslahatı konusu tekrar gündeme getirildi. Buna bağlı olarak II. Abdülhamit döneminde ortaya atılan bazı konular yeniden tartışmaya açıldı ve Kürt aşiretlerin Ermenilere baskısı, gasp ve cinayet, kız kaçırma, tecavüz, adaletin istismarı, zorla din değiştirme gibi birçok iddia gündeme taşındı. Bu durumu kullanmak isteyen Rusya, Kürt konusuyula daha aktif olarak ilgilenmeye başladı. Çünkü Kürtler bir Ermeni otonomisinden çekiniyorlardı. Kürtler böyle bir tehlikeye karşı kendilerince Abdürrezzak Bedirhan önderliğinde tedbirler almışlardı. Buna göre; Şeyh Taha Başkale'ye, Abdürrezzak Bohtan'a, Simko (İsmail Ağa) Saray'a ve Said Bey de Erçek'e saldıracak ve buraları kendi kontrolleri altına alacaklardı. Öte yandan Hoy'daki Rus Konsolosu, İran'daki Kürtleri Osmanlı'daki Kürtlerle birleştirerek onları otonomi kurmaları konusunda cesaretlendirmektedir.¹⁰

Haydaranlı Aşireti lideri Kör Hüseyin başta olmak üzere bir kısım aşiret liderleri İttihat Terakki'nin bazı uygulamalarından rahatsızlık duydukları için Rusya'ya yaklaşmışlardı. Hamidiye Alayları içerisinde önemli bir konumda olan Kör Hüseyin, hükümetin bu alaylarla ilgili düzenleme yapmak istemesine tepki göstererek yanına hatırı sayılır sayıda silahlı güç alarak İran topraklarına geçmişti. Kör Hüseyin burada daha da ileri giderek Rusya'nın Kafkasya Genel Valisi'ne bütün Kürtleri Rusya'ya bağlama teklifinde bulunmuştu. Ruslar ise

7 Celile Celil vd, *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, çev. M. Aras, Peri Yayınları, İstanbul 1998, s. 48.

8 Aynı yer, s. 79-80.

9 Ermeni komiteleri öteden beri Hoy, Salmas, Urumiye ve Tebriz arasında faaliyette bulunmakta, Osmanlı topraklarındaki eylemlerini Van ve Hakkâri'den sızarak gerçekleştirmekte ve Müslümanları öldürmekteydi. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Şaşmaz, *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin*, s. 279-280.

10 Şaşmaz, *İngiliz Konsolosları ve*, s. 300.

Gazi

Akademik
Bakış

53

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

daha çok Bedirhanlı Aşireti Reisi Abdürrezzak ile iş tutmayı kararlaştırmıştı. Abdürrezzak çok itibarlı bir aileye mensup eğitilmiş bir kişiydi ve yüzyılın başında Osmanlı Hariciyesi adına St. Petersburg'ta görevlendirildiği için Rus kültürüne aşina idi. Rus kültürüne hayranlık duyan Abdürrezzak, bu kültür Kürtler arasında yayılacak olursa Kürtlerin geri kalmışlıktan kurtulabileceği fikrine kapılarak Ruslara yakınlaşmıştı. Ancak bu yakınlaşmada siyasi sebepler olduğu da açıktır. Abdürrezzak, 1910 yılında İttihat ve Terakki'nin genel af çıkarmasıyla hapsediği Trablusgarp'tan Anadolu'ya dönmüş ve Van'a ulaştıktan sonra buradaki Rusya Konsolosu Sergey Olferyev ile irtibat kurarak "özerk bir Kürdistan'ı nasıl tesis edebileceğini" sormuştu. Ardından daha 1910 Ağustosunda doğu illerinde etnik açıdan tanımlanmış bir "Kürdistan" beyliği veya eyaleti fikriyle beraber "Rus hâkimiyetinin ulviliğini" anlatan risaleler dağıtmaya başlamıştı. Eylül ayında da tabiiyet için Rusya'ya başvurmuş ve onun bu isteği Rus yetkilileri tarafından kabul edilmişti. Rusya'nın desteğinden yararlanmak isteyen Kürt aşiret reisleri arasında Simko İsmail Ağa ve Şeyh Seyyid Ali de bulunmaktaydı. Bu kişiler Trablusgarp Savaşı sırasında Siirt, Van ve Bitlis bölgelerinde isyan çıkarıp " Bu topraklar bizim." iddiasında bulunmuşlardı.¹¹

Kürtlerle Ermeniler, Trablusgarp ve Balkan savaşlarından sonra Osmanlı Devleti'nin zor duruma düşmesini fırsata çevirmek istedi. Bu durum Doğu Anadolu'da karışıklıkların artmasına zemin hazırladı. Öte yandan Rusya'nın yanı sıra İngiltere, Fransa ve Almanya'nın bölgeye ilgisinin artmasına sebep oldu. Rusya, bu kargaşadan faydalanıp Doğu Anadolu Bölgesi'ni ele geçirmeye yönelik planlarını devreye soktu. Rusya, ilk olarak Ermeni reformları konusunu öne sürdü. Diğer taraftan da Kürt ayrılıkçı hareketinin artması için çaba harcadı. Dışişleri Bakanı Sazonov, 28 Kasım 1912'de bir yönergeyle, Doğu Anadolu bölgesinde görev yapan Rus konsoloslarını, dağınık bir görüntü sergileyen Kürt aşiretlerini sıkışık durumdaki Osmanlılara karşı birleştirerek Osmanlı Devleti'ne karşı isyana teşvik etmek ve Kürtler arasında Rusya'nın itibarının artırılmasını sağlamakla görevlendirdi.¹² Rusya, bu amaca ulaşmak için Kürtleri silahlandırdı. Rusya, planın ikinci aşaması olarak Kürt-Ermeni gerginliğini tırmandırmaya çalıştı. Buna göre Kürtler Ermenilere saldıracak, Rusya da Ermenilerin kurtarıcısı olarak devreye girecekti. Rusya, bu planını devreye sokmak için kendi toprakları dışında İran üzerinden de Osmanlı topraklarına silah ve eylemci soktu. Bunun için de İran'daki bazı Şii aşiret reisleriyle Osmanlı vatandaşı bazı Kürt aşiret reislerini kullandı. Buna göre Rusya, İran'da işbirliği yaptığı aşiretlere silah veriyor, onlar da bu silahları Ermenilere satarak büyük paralar kazanıyorlardı. Bu sistem Anadolu'da da Kürt aşiretleriyle işletiliyordu.¹³

11 Michael A. Reynolds, *İmparatorlukların Çöküşü Osmanlı Rus Çatışması 1908-1918*, çev. Yücel Aşıkoğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016, s. 64-65.

12 Şaşmaz, İngiliz Konsolosları ve, s. 300.

13 Ayrıntılı bilgi için bkz. Van'daki Rusya İmparatorluğu Konsolos Yardımcısı S. P. Olferyev'in

Görüş

1911 yılında arazi anlaşmazlıklarının çözümünde izlenen yol nedeniyle¹⁴ Kürtlerle Osmanlı hükümeti arasındaki ilişkiler gerilince Rusya devreye girdi ve Kürtler Rusları kurtarıcı olarak görmeye başladı.¹⁵ Bu, Van ve Bitlis'te Kürt baskılarının artmasına, anarşi ve terör olaylarına sebep oldu. Bitlis vilayetinde Rus propagandası bilhassa buradaki Rus konsolosluğunun çalışmalarıyla yılın sonlarına doğru iyice arttı.¹⁶

Rusya'nın Kürt aşiretleriyle Ermenileri ayrı ayrı kışkırtması sonucunda Doğu Anadolu'da bu iki unsur arasında karışıklıklar arttı. İslahat projesinde göçebe Kürtlerin yerleşik hayata geçirileceği ve Kürtlerin, Hıristiyan bir devletin hâkimiyetine verileceği söylentisi bu karışıklıkların en önemli sebebiydi.¹⁷ Rusya 1912'den beri, Doğu Anadolu'da hâkimiyet kurabilmek için karışıklıkları körüklemek amacıyla Kürt aşiretlerine bol miktarda para ve silah dağıtmaktaydı. Para ve silah desteği bulan Kürtler, Kürdistan ve Kürt milliyetçiliğiyle ilgili konuları işlemeye başladılar. Tiflis komutanlığı da bu işe el atarak Kürtleri hükümete karşı tahrik etmek üzere göçer aşiret mensubu kılığına girmiş dört Rus subayını Osmanlı sınırının ötesine gönderdi. Anadolu'ya gelen Rus subaylar konsolosluklarının desteğiyle Kürt aşiretleri içinde çalışmaya başladılar. Kürt milliyetçiliği konusunun işlenmesi Kürt elitlerinin Rusya'ya sempati duymalarına sebep oldu.¹⁸ Çoğu kez birbirine düşman aşiretleri birleştirmenin o kadar da kolay bir iş olmadığına anlaşılmasına karşın birçok Kürt aşiret reisi Türklerin sonunun geldiği inancıyla Rus girişimlerine olumlu karşılık verdi. Urumiyedeki Şeyh Tacî Aralık 1912'de Çarlık Rusya'sına bağlılık yemini etti. Kuzey Mezopotamya'daki Şeyh Mahmut, Şubat 1913'te kendisine bağlı Kürtlerle birlikte Rusya'nın hizmetine girdi. Bedirhan sülalesine mensup bir Kürt olan ve St. Petersburg'da Osmanlı diplomatı olarak görev yapan Abdürrezzak Bey, Mart ayı başlarında Bitlis'teki Rus konsolosluğuna bağlılığını bildirdi. Altta kalmak

Kafkasya Askerî Bölge Karargâhı'na Gönderdiği 18 Mart 1913 Tarihli Rapor. Rusya Askerî Tarih Devlet Arşivi, Fond 1300, Liste 1, Dosya 1411, Yaprak 31-35, 37, 43'den naklen *Türkiye'de Ermeni Meselesi* (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri), haz. Mihail Bashanov, çev. İlyas Kemaloğlu (Kamalov), Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013, belge 52, s.257-258.

- 14 Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Nejla Günay, *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat-Terakki ve Ermeniler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015, s.219, 221, vd.
- 15 Michael A. Reynolds, "The Ottoman-Russian Struggle For Eastern Anatolia and the Caucaus, 1908-1918: Identity, Ideology and the Geopolitics of World Order", *A Dissertation Presented to the Faculty of Princeton University in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy*, Recommended for Acceptance by the Department of Near Eastern Studies, November 2003, p. 110-112.
- 16 Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bilge Umar, İnkılâp, 4. Baskı, İstanbul 1998, s. 50-55.
- 17 Guenter Lewy, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey*, The University of Utah, Salt Lake City 2005, p. 37.
- 18 Reynolds, *The Ottoman-Russian*, p. 116-117.

Gazi

Akademik
Bakış

55

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

istemeyen Şeyh Mahmut, aynı anda daha ileriye giderek Musul'daki Rus Konsolos yardımcısı N.M. Kirsanov'a yanındaki Kürtlerin Türk hükümetine karşı silahlı bir ayaklanmayı da kapsamak üzere Rusya'ya isteyebileceği her türlü yardımda bulunmaya hazır olduğunu bildirerek çarpışmalara 50 bin adam sürebileceğini taahhüt etti. Bu durumdan çok etkilenen Kirsanov, Petersburg'a, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında çıkması muhtemel bir savaşta ciddi bir Kürt ayaklanmasının iki Osmanlı kolordusunu tamamen kilitleyebileceğini bildirdi. Taşnakların merkezi olan Van vilayeti başta olmak üzere Osmanlı'nın Doğu bölgesindeki Ermenilerin çoğu Rus dostluğuna kapılmış durumdaydı. Üstelik Taşnaklar İran güzergâhını kullanarak Osmanlı Devleti'ne kaçak yollarla silah sokmakta ve bu silahlar Ermeni tüccarlar tarafından depolanmaktaydı.¹⁹

Bitlis'te Müslümanlarla Ermeniler

Bitlis, Ermenilerin toplumdaki diğer unsurlarla ilişkileri ve hükümetle münasebetleri açısından göze batan vilayetlerdendi ve Ermeni Patrikhanesi'nin Anadolu Ermenilerinin durumlarının ne kadar kötü olduğu konusunda en çok şikâyet ettiği yerlerden biriydi. Ermeni Patrikhanesi, sürekli olarak Bitlis'i gündeme getirerek hükümet nezdinde girişimde bulunmakta ve çok sayıda takrir vermekteydi. Bunun en önemli sebebi burada Ermenilerle Kürtlerin bir arada yaşamasıydı. Patrikhane vilayette yaşayan Ermenilerin mezalime uğradığından bahsedip şikâyet etmekteydi. Ancak bu şikâyetlerle ilgili araştırma yapan hükümet, bambaşka bilgilere ulaşmıştı. Buna göre; Bitlis Valisi, Ermeni murahhasasının bazı karışıklıklara sebep olduğunu, olaylar hakkında hükümeti bilgilendirmeyip çözüm konusunda da yardımcı olmadığını ifade etti. Vali, murahhasanın yerel makamların duruma el koymasına fırsat vermeden konuyu hemen Patrikhane'ye iletmesini belirtti. Bu durum murahhasaların kanun ve nizama aykırı davranışlarda bulunmasının gündeme gelmesine yol açtı ve Patrikhane'den bu hususta tedbir alması istendi.²⁰ Bitlis'teki olaylardan birkaç gün önce Patrikhane'ye, bu tespiti doğrulayan bir bilgi geldi. Buna göre; Bitlis Ermeni Murahhasahanesi Meclis-i Umumisi azasından Serkiz Kendiryan, M. Karaoğlanyan Artin ve Bakkalyan Patrikhane'ye bir telgraf çekip murahhasa Rahip Suren Efendi'nin bölgeden gönderilmesini, murahhasa idaresinin Papaz Mus Efendi'ye verilmesini tavsiye ettiler. Bunun gerekçesi olarak Suren Efendi'nin bölge halkı arasına nifak soktuğunu belirterek onun yanlış davranışları yüzünden ahali arasındaki kin, nefret ve anlaşmazlığın daha da artabileceği uyarısında bulundular.²¹

Rahip Suren Efendi hakkında daha önce de çeşitli sebeplerle şikâyetler yapılmış, bu Adliye ve Mezahip Nezareti tarafından Ermeni Patrikhanesi'ne ile-

19 Sean McMeekin, *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü*, çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 183-185.

20 *Tasvir-i Efkâr*, No: 778, 5 Haziran 1913, s.2.

21 *Tanin*, No: 1893 (sehven 1892), 1 Nisan 1914, s.3.

tilerek tedbir alınması istenmişti. Murahhasaların bölgedeki durumun nezaketini dikkate alması, kanuna aykırı davranışlar sergilememesi ve sorumsuzca hareket eden murahhasalar hakkında işlem yapılması arzusu iletilmişti. Adliye ve Mezahip Nezareti bu konuyla ilgili yazısında somut deliller ortaya koyarak Muş ve Siirt murahhasalarının Patrikhane'ye çektikleri telgraflarla olayları kışkırttıkları, Muş murahhasasının politik işlerle uğraşıp Rus Konsolosu ile görüşmeler yaptığı ifade edildi. Bitlis murahhasasının da telgraflarında hükümete karşı münasebetsiz bir dil kullandığına dikkat çekilerek Muş ve Siirt murahhasalarının azlini, Bitlis murahhasasının da buradan kaldırılmasını istemişti.²²

Hükümetin uyarılarına rağmen bu konudaki sıkıntılar devam etti ve bazı murahhasaların buldukları bölgede iç barışı olumsuz etkileyecek davranışlar sergilemesinin etkisiyle Bitlis Vilayeti'ne bağlı Muş Mutasarrıflığı'nda çeşitli silahlar yakalandı.²³ Bununla bağlantılı olarak Ermeni murahhasa vekili Rahip Sahak Efendi tutuklandı. Olay, Pozantion, Azadamart gibi Ermenice yayın yapan gazetelerde geniş yer buldu. Bu gazeteler olayı, manastıra silahlı adamlar geldiği, bu adamların yanlarındaki silahları buraya bıraktığı, yapılan aramalarda ele geçirilen silahların da bunlar olduğu şeklinde işledi.²⁴ Rahibin tutuklanması da Patrikhane'nin tepkisine sebep oldu. Patrikhane, Adliye ve Mezahip Nezareti'ne olayın meydana geldiği 17 Kasım 1913 tarihinden itibaren kısa aralıklarla çeşitli taktirler vermek suretiyle manastır ve murahhasahenenin aranıp rahibin gözaltına alınması ve murahhasahane evrakına el konmasının kanuna aykırı olduğunu vurgulayarak rahibin serbest bırakılmasını istedi. Patrikhane 29 Kasım'da verdiği taktirde; mahalli birimlerin kanun dışı davrandıklarını, silahların manastıra görevlilerin bilgisi olmadan dışarıdan zorla sokulduğunu, herkesin evinde silah bulunduğunu, manastırdakilerin de nefsi müdafaa için silah bulundurduğu farzedilse bile buna siyasi bir renk vermenin doğru olmadığını, el konulan evrakın tercüme edilerek Bitlis'e nakledilmesinin istibdat devrini hatırlattığını, rahibin derhal serbest bırakılmasını ve tarafgir davranan kaymakam hakkında inceleme yapılmasını talep etti.²⁵ Bulanık Murahhasalığı'nın, Patrikhane'ye verdiği rapor konuyu çok daha farklı bir boyuta taşıdı. Bu rapora göre; silah kaçakçısı Hınıslı Dikran adlı kişi gece yarısı manastıra zorla girmiş ve silahları o esnada manastıra gizlice sokmuştur. Olayların bu noktaya gelmesine Bulanık'ın eski kaymakamı Hüseyin Efendi'nin ahali arasında karışıklık çıkarma niyeti taşıması ve ihtilal komitelerine karşı izlediği politika sebep olmuştur. Bundan sonra Patrikhane bir Ermeni kızın Kürt gence kaçması gibi başka konuları da gündeme getirerek kaymakamın bölgeden uzaklaştırılması

22 *Tasvir-i Efkâr*, No: 812, 11 Temmuz 1913, s.4.

23 BOA. *Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti Emniyet Kalemi Belgeleri* DH. EUM. EMN; 72/31, lef 1, 1332 6 21.

24 *Tasvir-i Efkâr*, No: 923-124, 27 Teşrinisani 1913, s.2.

25 BOA. DH. EUM. EMN; 72/31, lef 7, 1332 6 21.

Gör

Akademik
Bakış

57

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

için kampanya başlattı. Bitlis Valisi Mazhar Bey, Ermenilerin kaymakama kin tuttuklarını, kaymakamın Ermeni kızın yaşı küçük olduğu için ihtida talebini reddedip onu ailesine teslim ettiğini, Ermenilerin intikam almak için bu şekilde davrandıklarını ifade ederek kaymakamın terfi almayı hak edecek kadar önemli bir başarıya imza attığını bildirdi.²⁶ Rahip, Dâhiliye Nezaretî'nin emriyle ocak ayı başlarında serbest bırakıldıysa da bölgede huzursuzluk bundan sonra da devam etti. Patrikhane de bu olay nedeniyle mahalli yetkililere ceza verilmesi hususunu gündemde tutmaya çalıştı.²⁷

Bağımsızlık isteyen Kürt aşiretleri bir Kürt devleti kurabilmek için Avrupa'nın desteğini almak gerektiğini, bunun için de Ermenilerle iyi geçinmeleri gerektiğini anladı. Bundan sonra aşiretlerle Ermeniler arasında uzun süreli olmayan ittifak anlaşmaları yapıldı. Tasvir-i Efkâr'ın özel muhabininin araştırmalarına göre bölgedeki Kürt hareketini yönlendiren üç önemli isim vardı ve üçü de Hizan kazasının nüfuzlu şeyhlerindendi. Bu isimler Gayda Tekkesi Şeyhi Şahabettin, aynı tekkenin idaresiyle ilgilenen Şeyh Şahabettin'in amcasının oğlu Seyyid Ali ve şeyhin halifesi Molla Selim'dir. Bölge halkı üzerinde çok büyük otoritesi olan bu isimlerin aynı zamanda Van taraflarında etkili olan ve İran sınırında siyasi etkinliğiyle bilinen Seyyid Taha ile de irtibatları vardı. Bu isimler hükümete muhalif davranışlarıyla öne çıkmaktaydı ve hareketlerinden yetkililer haberdardı. Bu nedenle hükümet, olaylar çıkmasından yaklaşık 20 gün önce Bitlis muteberanından bir heyet kurup uygunsuz davranışlar sergileyen Hizanlı şeyhlere göndererek onlara nasihat etmelerini istedi. Bu nasihat etkili oldu ve Molla Selim Bitlis'e gelmeyi kabul etti. Fakat daha sonra teslim olmaktan vazgeçerek Bitlis'ten ayrıldı. Hükümet, bundan sonra Molla Selim'in isyan hazırlığına girdiğini öğrendi.²⁸

Hizan'da oturan aşiret reisi Şeyh Seyyid Ali, Balkan Savaşları'nın yenilgiyle sonuçlanmasının hemen ardından, daha önce kendisiyle görüşerek Ermeni-Kürt ittifakının her iki halkın çıkarına olduğu konusunda ikna çalışmaları yapan Van ve Muş'taki Taşnak liderleriyle görüşme talebinde bulundu. Bunda Rusya ve İngiltere'nin kendisine çeşitli vaatlerde bulunmasının da etkisi vardı. Daha sonra Şeyh Seyyid Ali'nin adamlarından Melikanlı Molla Selim 1913'te Muş'taki Taşnak liderleriyle anlaşta. Anlaşmaya göre; "Bu ülke Kürtlere ve Ermenilere aittir, ülkenin geniş özerkliğe sahip olması şarttır ve ülkeyi Kürtler ve Ermeniler birlikte idare etmelidir."²⁹

26 Günay, İttihat Terakki ve Ermeniler, s. 347.

27 *Tasvir-i Efkâr*, No: 926-127, 30 Teşrinisani 1913, s.3.

28 *Tanin*, No: 1913, 21 Nisan 1914, s.1.

29 Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri*, çev. Bedros Zartaryan&Memo Yetkin, Med Yayınları, İstanbul 1992, s.232-233. Osmanlı istihbarat birimlerinin bu gizli görüşme ve anlaşmayı haber aldığı konusunda bkz. Erdal Aydoğan, *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası (1908-1918)*, Ötüken, İstanbul 2005, s.214.

Görüş

Bitlis Ayaklanması

Kürtlerle Ermeniler arasında anlaşmaya varılması her iki unsura da bazı çıkarlar sağlamaktaydı. Böylece Ermeniler ıslahat programının uygulanabilirliğini garanti altına alıyor, Kürtler de Ermenilerle birlikte hareket etmekle Büyük Devletlerin desteğini almayı başarmış oluyordu. Buna rağmen bazı Kürt aşiretleri, 1913 yılı boyunca Osmanlı birliklerini ve Hıristiyanları hedef alan saldırılarda bulundu.³⁰ Bu saldırılar aynı yılın sonbahar aylarında daha da yoğunlaştı. Bunda 1913 yılının ikinci yarısında yoğunlaşan Ermeni ıslahatı ile ilgili görüşmelerin etkisi olduğu düşünülebilir. Çünkü Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 9 Şubat 1914'te imzalanan Yeniköy Antlaşması içerisinde Ermeni ifadesi geçmemekle beraber Ermeni unsura geniş ayrıcalıklar tanıyan bir antlaşmaydı.³¹ Bu durum Kürtlerin konumunu belirsiz hâle getirmekteydi. Kürt aşiretlerinin önemli bir kısmı hükümetin seküler yönetim anlayışından da memnun değildi. Öte yandan II. Abdülhamit döneminde gördükleri itibar da azalmıştı.³²

Büyük bir Kürt ayaklanması çıkarılması için hazırlıklar yapıldığı aşikârdı. Hükümet, Mart ayı başlarında bölgede neler olduğunu tespit edebilmek amacıyla bir komiseri özel bir görevle Bitlis'e gönderdi. Komiser; Gevaş, Farcigan ve Hizan dolaylarını köy köy gezdikten sonra bölgede irticanın hâkim olduğunu, Kürtçe yapılan propagandada şu konuların işlendiğini belirledi: "Kur'an'ın Türkçeye tercüme edildiği, Vilayât-ı Şarkıyye'nin Rusya'ya verileceği, Arapların da Kürtlerle birlikte hareket edeceği ve şeriatı getirmekten başka çare olmadığı." Bu propagandanın etkili olduğu kısa süre sonra anlaşıldı.³³ Vali Tahsin Bey, durumu hükümete arz ettikten sonra bölgedeki askerî tedbirlerin artırılıp Barzan aşiretine karşı daha önce başlatılan harekâtın bir an evvel sonlandırılarak diğer aşiretlerle Simek'te toplanan asilerin irtibat kurmasına meydan verilmemesinin icap ettiğini bildirdi.³⁴

20 Mart 1914'te Van Valisi Dâhiliye Nezareti'ne çektiği telgrafla bölgede silahlı çatışmalar yaşandığını bildirdi. Vali, Hizan taraflarında durumun iyi olmadığını, belirterek Hizan-Gevaş arasında ahalisi sırf Ermeni olan bir mıntıkada bulunan Safra Tepesi jandarma karakoluna yakın bir mahalde çok miktarda silah atıldığını, silah atanların Hizan'a doğru kaçtıklarını, Gevaş takviye edildiğinden buraya bir saldırı beklenmediğini, ama Erzincan'da bulunan kuvvetler-

30 *Tasvir-i Efkâr*, No: 928-129, 1 Kanunuevvel 1913, s.2.

31 Bu antlaşma hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Günay, *İttihat Terakki ve Ermeniler*, s. 447-450.

32 Mustafa Balcıoğlu, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Bir Rus Komplosu: Şeyh Selim Ayaklanması", *Türk Kültürü*, 30/350, (Haziran/1992), s. 363.

33 Bu karışıklıkların altında yatan esas sebebin Ermenilerle ilgili ıslahatların uygulanmasını engellemek olduğu görüşü için bkz. *Tasvir-i Efkâr*, No: 1038, 4 Nisan 1914, s.1; *Tanin*, No: 1895, 3 Nisan 1914, s.1.

34 BOA. *Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi* (DH. ŞFR); 422/72, 1330 Mart 17.

Gazi

Akademik
Bakış

59

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

den bir kısmının bir an evvel Bitlis'e nakledilmesi gerektiğini bildirdi.³⁵Valinin destek kuvvet istemesi üzerine Midyat'ta çıkan başka bir ayaklanmayı bastırmak üzere daha önce bölgeye sevk edilmiş olan 101. Mitralyöz Bölüğü'nün Bitlis'te alıkonması uygun görüldü. Buna ilaveten 102. Alay'ın Muş'aki 2. Taburundan 95, 100. Alayın 2. Taburundan 25 kişi olmak üzere toplam 120 erlik bir müfreze le bir cebel takımı Bitlis'e nakledildi. Ayrıca Van'dan 150 mevcutlu bir Nişancı Taburu da Bitlis'e gitmek üzere yola çıkarıldı.³⁶

Panper gazetesine 24 Mart'ta çekilen bir telgraf bölgedeki durumu ortaya koymaktaydı. Buna göre; Müslümanlar ve Ermeniler dükkânlarındaki mallarını evlerine nakletmek suretiyle çıkması muhtemel karışıklıklardan doğacak zararı en aza indirmeye çalışmışlardı. Seyyid Ali'nin halefi olarak tanınan Molla Selim, 300 kadar silahlı adamıyla birlikte Hayda denilen ziyaretgâha gidip geldikçe bu sayı daha da arttı. Kürt planlarına ilişkin somut istihbarat toplamış olan Osmanlı yetkilileri Yüzbaşı Kahraman Beyi, 40-50 jandarma ile bölgeye göndererek Molla Selim'i Hizan'daki ziyaretgâhta 8 Mart 1914'te yakaladı. Ancak birkaç saat sonra Molla'nın Bitlis'e nakledildiği sırada, 200 Kürt'ten oluşan bir silahlı kuvvet onu kurtardı.³⁷ Bu durum hükümetin isyan çıkacağı yönündeki saptamasını kanıtlar nitelikteydi. Molla Selim, Bitlis'e iki saatlik at yolculuğu mesafesinde olan Kumiç'te kuvvetleriyle bir araya gelince İttihat ve Terakki hükümetine karşı genel bir Kürt isyanını ilan etti. Şeriatı geri getirme amacı taşıyan isyanda yeni konan ağnam vergisinin yol açtığı şikâyetlerin de payı vardı. Molla Selim'den daha nüfuzlu Şeyh Şahabettin'in de mollaya destek vermesi ve Seyyid Ali'nin de katılımıyla iki gün içinde yaklaşık 300 Kürt aşiret reisi isyana katılarak Bitlis'e saldırmaya hazır sekiz bin silahlı adamdan oluşan bir kuvvet topladı. Çünkü bir süredir cami duvarlarına yaftalar asılarak bütün Kürtlerin silahlanması isteniyor, buna karşı çıkanların öldürüleceği ilan ediliyordu.³⁸ Molla Selim'in başlattığı isyan hareketinin ıslahatlara karşı çıkmasından dolayı olduğu yönünde yaygın bir kanaat vardı.³⁹Hükümet, kısa sürede bölgedeki askerî yığınağı artırdı. Ancak Kürt aşiretlerinden bir kısmının da Molla Selim'e katılması bölgede durumu daha nazik hâle getirdi.⁴⁰

Molla Selim önderliğindeki asiler 1 Nisan 1914 Çarşamba akşamı Bitlis'in kenar mahallelerine saldırdılar. Asilere küçük bir müfreze ile karşılık verildi. Bu sırada bir kilisenin top atışları sebebiyle tahrip edildiği, eşkiyanın ertesi sabah Şerif Tepesi'nde toplanması üzerine taarruza geçildiği ve tüm te-

35 BOA. DH. ŞFR; 421/122, 1330 Ma 9.

36 Balcıoğlu, *Birinci Dünya Savaşı*, s. 364.

37 *Tasvir-i Efkâr*, No: 1042, 8 Nisan 1914, s.2; krş *Tanin*, No: 1913, 21 Nisan 1914, s.2.

38 McMeekin, *I. Dünya Savaşı'nda*, s. 187.

39 *Tasvir-i Efkâr*, No: 1038, 4 Nisan 1914, s.1.

40 BOA. DH. ŞFR; 421/122, 1330 Ma 9.

pelerin ele geçirildiği haber alındı. Bu olanlar Ermenilerin korkup dükkânlarını kapatmasına sebep oldu. Vali onlara, güvenliklerinin sağlanacağı konusunda teminat verdi. Kürt eşkiyanın şehir çevresindeki manastırlara girmeye çalışması üzerine oralara asker sevk edildi. Vali, isyanı bir an evvel sonlandırmak için asilerin ne istediğini sordu. Ancak aldığı cevaplar yerine getirilmesi mümkün olmayan bazı talepleri kapsamaktaydı. Molla Selim, köylerde bulunan Ermenilerin kendilerine mukavemet etmesi hâlinde durumun güçleşeceğini bildiğinden Bitlis Murahhasasına bir mektup yazarak Ermenilere zarar vermeyeceğini bildirdi.⁴¹ Mektup murahhasahane meclisinde okunduysa da cevap yazılmadı.⁴²

Azadamart gazetesi, isyanı bir irtica hareketi olarak nitelendirerek sayı 2000 civarında olan Kürt asilerin ele geçirilmesi için bölgeye Van, Muş ve Trabzon'dan kuvvet sevk edildiğini, Bitlis Valiliği'nin de nefsi müdafaa için Müslüman ve Ermenilere silah dağıttığını yazdı. Panper gazetesi ise Müslümanlarla Ermenilerin isyanın bastırılması hususunda hükümete destek verdiklerini ve Ermeniler açısından endişelenecek bir durum bulunmadığını okuyucularına duyurdu.⁴³ İstanbul Ermeni Patriği de Bitlis'teki olayların Ermenileri hedef almadığını, irticai bir nitelik taşıdığını bildirerek bölgedeki Ermenilerin endişeye kapılmalarına gerek olmadığını belirtti.⁴⁴

Molla Selim'in Hıristiyanlara zarar verilmeyeceğini açıklamasına karşın Ermenilerin çoğu, geçmişte yaşananlardan dolayı ona inanmaya yanaşmadılar. Ayrıca mollanın hareketinin ıslahatların uygulanmasını zora sokacağını düşünüyorlardı. Bitlis'teki Ermeni liderler şeriatın dem vuran, kana susamış mollaya karşı "meşrutiyeti savunmak" için hükümetten kendilerine silah verilmesini istedi.⁴⁵ Patrik Zaven Efendi, İstanbul gazetesine olayla ilgili bir mülakat verdi. Mülakatta hükümetin bu irticai hareketi bastırmak için her türlü tedbiri alıp bölgeye çevre illerden asker sevk ettiğinden bahsetti. Patrik, Bitlis Murahhasası Suren Efendi'den aldığı iki telgraftan da söz etti. Bunlardan birincisinde, Kürtlerin işgaline uğrama ihtimaline karşı şehrin girişindeki iki manastırın asker tarafından işgal edildiğinden bahsedilmektedir. İkincisi ise isyana katılan Kürtlerin sayısının hissedilir bir şekilde arttığı ile ilgilidir. Patrik Efendi, isyanın elebaşlarından Molla Selim'in Bitlis Murahhasasına bir mektup yazdığını ve mektupta, Ermenilerin Kürt asilerin köylerine girmesi durumunda mukavemet

41 Molla Selim'in Bitlis Murahhası'na gönderdiği 15 Mart 1914 tarihli mektup için bkz. BOA. DH. ŞFR: 421/6, 1330 Ma 21. Ayrıca krş. *Tanin*, No: 1896, 4 Nisan 1914, s.1; *Tasvir-i Efkâr*, No: 1038, 4 Nisan 1914, s.2.

42 *Tasvir-i Efkâr*, No: 1039, 5 Nisan 1914, s.2.

43 Panper gazetesinden alıntılanan haber için bkz. *Tasvir-i Efkâr*, No: 1038, 4 Nisan 1914, s.2.

44 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, cilt II, kısım III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983, s.189.

45 McMeekin, *I. Dünya Savaşı'nda*, s. 187.

Gaz

Akademik
Bakış

61

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

etmemelerini istediğini söylemiştir.⁴⁶

Bitlis'te durumun vahamet ve ehemmiyet kesp etmesi üzerine Harbiye Nazırı Enver Paşa, 9. Kolordu'ya derhal Bitlis'in yardımına koşulmasını ve az kan dökülmek üzere isyanın izalesini emretti. Bu emir üzerine Elazığ'daki Nizamiye Taburu, bir Mitralyöz bölüğü ile Erciş'teki Süvari Alayı'ndan bazı bölüklerin de Bitlis'e sevki kararlaştırıldı.⁴⁷ Öte yandan Azadamart gazetesine 5 Nisan'da çekilen bir telgrafta bildirildiğine göre, Kürtlerin şehre saldırması üzerine Bitlis Valisi, Ermenilere kendilerini korumaları için 150 silah dağıttı.⁴⁸ Azadamart'a göre Ermeni fedailerini de askerle birlikte Kürt asilere karşı koydu. Bunlardan üç kişi çatışmalar sırasında hayatını kaybetti.⁴⁹ Bitlis Valisi'nin Dâhiliye Nezareti'ne çektiği telgrafa göre; Bitlis'te Çarşamba günü başlayan olaylar Cuma öğle üzeri tamamen sonlandırıldı. Bitlis'te Nadik ve Kızılmescit mahallelerine girerek büyük korku yaratan asilerin tedip edilmesinden sonra asilerin çoğu öldürüldü veya kaçtı. Molla Selim ise yanındaki 13 kişiyle birlikte Rusya Konsolosluğu'na sığındı. Bunlardan 10 kişi buradan firara yeltendikleri sırada yakalandı. Bitlis'teki çatışmalar esnasında ikisi Hıristiyan olmak üzere 22 kişi yaralandı. Müslümanlardan biri kadın diğeri erkek olmak üzere iki kişi ölmüştür. Askerden iki şehit, 11 yaralı; jandarmadan iki şehit ve bir yaralı vardır. Ayrıca 42 kişi tutuklanmıştır. İki gün süren çatışmalar sırasında asilerden 150'sinin öldüğü veya yaralandığı belirlenmiştir. Daha sonra askerî makamların yazışmalarından olaylarda biri subay olmak üzere sekiz askerinin şehit düştüğü ve 13 askerinin de yaralandığı anlaşılmaktadır.⁵⁰

Hükümet, Rusya'dan molların iadesini talep etti ve ayrıca buradan çıkıp kaçmaması için gerekli noktalara asker konuşlandırıldı. Seyyid Ali ve oğlu Hizan'da yakalandı.⁵¹ Hizan'a bağlı Karasu Köyü'nde saklanan Şeyh Şahabettin ve yanındakiler birliklerin geldiğini anlayınca buradan telgraf tellerini kesmek suretiyle kaçtılar.⁵² Bitlis'ten kaçan asiler, şehrin doğusunda, Van Gölü'nün

Görüş

Akademik
Bakış
62
Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

46 *Tanin*, No: 1897, 5 Nisan 1914, s.1.

47 Balcıoğlu, *Birinci Dünya Savaşı*, s. 364.

48 *Tasvir-i Efkâr*, No: 1042, 7 Nisan 1914, s.1. Hükümetin Ermenilere silah vermediği ve onları Rus Konsolosluk binasına sığınmaya mecbur bıraktığı dolayısıyla Rusya'ya yaklaşmalarına sebep olduğu görüşü için bkz. McMeekin, *I. Dünya Savaşı'nda*, s. 188. Ayrıca Ermeni köylülerine kendilerini savunmaları için daha önce de silah dağıtıldığı hakkında bkz. Van'daki Rusya İmparatorluğu Konsolos Yardımcısı S. P. Olferyev'in Kafkasya Askerî Bölge Karargâhına Gönderdiği 15 Ocak 1911 Tarihli Rapor. Rusya Askerî Tarih Devlet Arşivi, Fond 1300, Liste 1, Dosya 1366, Yaprak 29-32'den *Türkiye'de Ermeni Meselesi*, belge 39, s.216.

49 *Tasvir-i Efkâr*, No: 1042, 8 Nisan 1914, s.4.

50 Balcıoğlu, *Birinci Dünya Savaşı*, s. 364.

51 *Tanin*, No: 1911, 19 Nisan 1914, s.2.

52 Balcıoğlu, *Birinci Dünya Savaşı*, s. 365.

güneybatısında bulunan Semik nahiyesine geçtiler. Bunun üzerine Muş'tan bölgeye sevk edilen İhsan Paşa, Semik'e hareket etti. Van'dan gelen Miralay İbrahim Bey de İhsan Paşa'ya yardım etmek üzere bölgeye yönlendirildi.⁵³ Bitlis Valisi Mustafa Abdülhaluk Bey, isyanın başlamasından hemen sonra Bitlis ve çevresinde haberleşme ağı oluşturarak isyanın kesin olarak sonlandırılması için çaba harcadı. Haberleşmeyi koordine eden Genç sancağı mebusu Mehmet Emin Efendi'nin pederi, her tarafla haberleşmiş ve isyanın sadece Hizan kazasında devam ettiğini tespit etmiştir. Hükümet üyeleri de Talat Bey tarafından bilgilendirilmiş ve isyanın diğer bölgelere sıçramaması için gerekli tedbirler alınmıştır.⁵⁴

Bitlis'te başlatılan isyan hareketine Kürt aşiretlerinin çoğu ve Ermeniler destek vermedi. İsyandan sonra bazı Kürt aşiretleri Dâhiliye Nezareti'ne telgraflar göndererek Kürtlerin sadakatinden bahsedip asileri kınadılar.⁵⁵ Bir Ermeni gazetesi de gericilere karşı kenti savunmak üzere Osmanlı yönetiminin kendilerine güvenmesini övdü. Ayaklanmanın bastırılmasının ardından bu tip olayların bir daha yaşanmaması için tedbirler alındı. Mayıs ayı başında 11 kişi suçlu bulunarak idam edildi.⁵⁶

Ayaklanmayı Molla Selim çıkarsa da gerçekte bu isyanın arkasında Bedirhanlar vardı. Abdürrezzak Bedirhan, Rus hükümetinin Kürt aşiretlerine yaptığı yardımları koordine etmekte ve bölgede Kürt-Ermeni ittifakı kurmaya çalışmaktaydı.⁵⁷ Azadamart gazetesinin özel muhabirinin bölgeden bildirdiğine göre Abdürrezzak Bedirhan, isyan sırasında kendi adamlarıyla birlikte İran'a geçmişti.⁵⁸ Ermenice gazetelerin de teyit ettiği bir habere göre Seyyid Ali ve altı adamı yakalandı.⁵⁹ İsyanda önemli rol oynayan Şeyh Şahabettin de bir süre kaçmasının ardından Rusya sınırında ele geçirildi.⁶⁰ Bitlis'ten Ermeni

53 *Tanin*, No: 1902, 10 Nisan 1914, s.1.

54 *Tasvir-i Efkâr*, No: 1040, 6 Nisan 1914, s.1-2, 4.

55 *Tasvir-i Efkâr*, No: 1040, 6 Nisan 1914, s.2; *Tasvir-i Efkâr*, No: 1041, 6 Nisan 1914, s.2; *Tanin*, No: 1905, 13 Nisan 1914, s.1.

56 Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, s.77. Doğu Anadolu'da Rus kıskırtmalarının olumsuz sonuçlarının engellenmesi için Osmanlı hükümetinin aldığı önlemler ve Bitlis ayaklanmasının detayları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aydoğan, *İhtihat ve Terakki'nin Doğu*, s.199-222.

57 Reynolds, *The Ottoman-Russian*, s. 131-132. Rusya'nın Kürt aşiretlerine yaptığı yardımlar ve bölgedeki faaliyetlerinin ayrıntıları için bkz. İsrail Kurtcepe&Suat Akgül, "Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Kürt Aşiretleri Üzerindeki Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, sayı 6, yıl 1995, s. 249-256.

58 *Tanin*, No: 1897, 5 Nisan 1914, s.2.

59 *Tasvir-i Efkâr*, No:1050, 16 Nisan 1914, s.2.

60 *Tasvir-i Efkâr*, No:1062, 28 Nisan 1914, s.4.

Patrikhanesi'ne çekilen bir telgrafta; Bitlis ve çevresinde uygunsuzluklardan eser kalmadığı, asayişin yerinde olduğu, firarî eşkiyadan Mehmet'in Osmanlı askerlerinin sıkı takibatı sonucunda şehre gelip teslim olduğu ve Rusya Sefareti 'ne sığınan Molla Selim'in dört adamının da sefarethane dışına çıkarak teslim olduğu bildirildi.⁶¹

Taşnaklar, ayaklanmanın bastırılması için bölgede Ermeni gönüllü birlikler oluşturularak Kürtlere karşı kullanılmasını Osmanlı ordusunun gazabını çekmemek için kabullenildiklerini iddia etse de sonuçta Kürt İsyanı Ermenilerin desteğiyle bastırıldı.⁶²

Olaylardan sonra Bitlis'te Divân-ı Harbi Örfî kurularak yakalanan 122 kişinin yargılanmasına başlandı. Yargılamalar sonucunda elebaşı 12 kişi idam cezasına çarptırıldı. İdam cezasına çarptırılanların infazı 7 Mayıs günü gerçekleştirildi. Bu isimler arasında Şeyh Şahabettin ve Seyyid Ali de vardı. Bazı kişiler için sürgüne gönderilme kararı alınırken bazıları da tahliye edildi. Rusya Konsolosluğu'nda bulunan Molla Selim ve arkadaşları da gıyaben idam cezasına çarptırıldı. Olaylarla ilgili oldukları tespit edilen Bitlis eski mebusu Sadullah, Şeyh Nasreddin, Semikli Sadık, Nasrullah ve Cibranlı Cümdî Ağa'nın aileleriyle birlikte Taif'te iskânı kararlaştırıldı. Ancak Divan-ı Harb'in bu kararına daha sonra müdahale edildi ve sürgünlerin Medine'de ikamet etmeleri uygun bulundu. Rus Konsolosluğu'na sığınan kişiler Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle Rusya tarafından iade edildi. Haklarında idam kararı verilen mahkûmların infazı gerçekleştirilirken hapis cezasına çarptırılanlar daha sonra affedildi.⁶³ Affedilenler arasında Molla Selim de bulunmaktadır.⁶⁴ Asilerin idam edilmesi hükümete muhalif Kürt aşiretlerinin hoşuna gitmedi. Rusya bu durumu kullanmak için Hoy Konsolosu'nu görevlendirdi. Konsolos Çirkov, muhalif Kürtleri Abdürrezzak liderliğinde toplayıp Osmanlı Devleti'ne karşı kullandı. Abdürrezzak, Rusya tarafından Kürt aşiretlerinin lideri ilan edildi. Rusya kendisinden genel bir Kürt ayaklanması çıkarmasını beklemekteydi.⁶⁵ Bu birleşmeyi sağlamak için Bitlis Olayları kullanıldı. Hatta asilerin suçsuz yere idam edildikleri propagandası yapıldı. Bu konuda Bazı aşiretler, Bitlis Vakası sebebiyle idam edilen asilerin suçsuz olduklarını iddia ederek konuyu Avrupa mahkemelerine götürmeyi kararlaştırmışlardır.⁶⁶

61 *Tasvir-i Efkâr*, No:1214, 30 Eylül 1914, s.3.

62 Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri*, s.235. Ayrıca Kürt aşırılıklarına karşı 1913'te de Ermeni fedailerinin Osmanlı askerleriyle işbirliği yaptığı hususu için bkz. McMeekin, *I. Dünya Savaşı'nda*, s.185.

63 Aydoğan, *İttihat ve Terakki'nin Doğu*, s.221–222.

64 Bülent Cırık, İkinci Meşrutiyet Döneminde Bitlis Sancağı (1908-1914), *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Sakarya 2015, s. 402.

65 BOA. *Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi Belgeleri* (A. JMKT.MHM). 743/18, 1331 R 27 (5 Nisan 1913).

66 Nejla Günay, "Russia's Relations with Armenian and Kurdish Tribes in Ottoman and Iranian

Sonuç

Vilayat-ı Şarkıyye de denen Osmanlı Devleti'nin Doğu vilayetlerinde Müslümanlarla gayrimüslimler bir arada yaşamaktaydı. Bölge sakinlerinden Kürtlerle Ermeniler arasında çeşitli sebeplerden kaynaklanan ve çatışmaya varan anlaşmazlıklar bulunmaktaydı. Bu unsurlar kendi içlerinde de çeşitli sebeplerle bütünlük göstermiyordu. Kürtlerden bir kısmı hükümete muhalifti. Ermeniler kendi devletlerini kurma çabası içindeydi. Bu durum bölgede yayılmak isteyen Rusya'nın Kürt ve Ermeni unsurları hem hükümete hem de birbirlerine karşı kıskırtmasına zemin hazırladı. Rusya Doğu Anadolu'da izlediği politika ile hem Doğu'da yaşayan vatandaşların devlete bağlılığını zayıflattı hem de halkların kendi iç huzurunu bozdu.

1914 yılında imzalanan Yeniköy Antlaşması Ermenileri Kürtler karşısında daha ayrıcalıklı hâle getirdi. Hükümetin şeriattan uzaklaştığını düşünen Kürt aşiretlerinden bazıları Rusya'nın desteğini arkalarına alarak Nisan 1914'te Bitlis'te ayaklandı. Bu ayaklanma sırasında asiler Ermenilerin kendilerine destek vermesini istediler. Ancak Yeniköy Antlaşması'nın kendilerine verdiği avantajı kaybetmek istemeyen Ermeniler hükümetin yanında yer almayı tercih ettiler. Hükümet Ermenilere silah dağıttı ve ayaklanma bu şekilde bastırıldı. Hükümet Ermenilerin kendilerine destek vermesinden dolayı memnun oldu. Ermeniler de hükümetin kendilerine güvenmesini mutlulukla karşıladı.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

BOA. *Sadaret Mektubî Mühimme Kalemi Belgeleri* (A.)MKT.MHM). 743/18, 1331 R 27 (5 Nisan 1913).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Yıldız Esas Evrakı* (Y.E.E); 33/6.

BOA. Y.E.E; 33/50.

BOA. *Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiyye Müdüriyeti Emniyet Kalemi Belgeleri* DH. EUM. EMN; 72/31, lef 1, 1332 6 21.

BOA. *Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi* (DH. ŞFR); BOA. DH. ŞFR; 421/6, 1330 Ma 21.

BOA. DH. ŞFR; 421/122, 1330 Ma 9.

422/72, 1330 Mart 17.

Sürelî Yayınlar

Tasvir-i Efkâr

Tanin

Territories", Turkish-Russian Academics a Historical Study on the Caucasus, AVİM, Ankara 2016, p. 121-122.

Araştırma ve Tetkik Eserler

AHMAD, Feroz; *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, çev. Sedat Cem Karadeli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

AYDOĞAN, Erdal; *İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası (1908-1918)*, Ötüken, İstanbul 2005.

BALCIOĞLU, Mustafa; "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Bir Rus Komplosu: Şeyh Selim Ayaklanması", *Türk Kültürü*, 30/350, (Haziran/1992), ss. 362-365.

BAYUR, Yusuf Hikmet; *Türk İnkılâbı Tarihi*, cilt II, kısım III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1983.

CELİL, Celile vd; *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, çev. M. Aras, Peri Yayınları, İstanbul 1998.

CIRIK, Bülent; İkinci Meşrutiyet Döneminde Bitlis Sancağı (1908-1914), *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Sakarya 2015.

GÜNAY, Nejla; "Russia's Relations with Armenian and Kurdish Tribes in Ottoman and Iranian Territories", *Turkish-Russian Academics a Historical Study on the Caucasus*, AVİM, Ankara 2016, ss. 111-129.

GÜNAY, Nejla; *Maraş'ta Ermeniler ve Zeytin İsyanları*, IQ Yayınları, İstanbul 2007.

GÜNAY, Nejla; *Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat-Terakki ve Ermeniler*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2015.

KARPAT, Kemal; *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş, İstanbul 2010.

KURTCEPHE, İsrail&AKGÜL, Suat; "Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Kürt Aşiretleri Üzerindeki Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, sayı 6, yıl 1995, ss. 249-256.

LEWY, Guenter; *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey*, The University of Utah, Salt Lake City 2005.

McCARTHY, Justin; *Müslümanlar ve Azınlıklar*, çev. Bilge Umar, İnkılâp, İstanbul 1998.

McCARTHY, Justin; *Ölüm ve Sürgün*, çev. Bilge Umar, İnkılâp, 4. Baskı, İstanbul 1998.

McMEEKIN, Sean; *I. Dünya Savaşı'nda Rusya'nın Rolü*, çev. Nurettin Elhüseyini, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.

REYNOLDS, Michael A.; "The Ottoman-Russian Struggle For Eastern Anatolia and the Caucaus, 1908-1918: Identity, Ideology and the Geopolitics of World Order", *A Dissertation Presented to the Faculty of Princeton University in Candidacy for the Degree of Doctor of Philosophy*, Recommended for Acceptance by the Department of Near Eastern Studies, November 2003.

REYNOLDS, Michael A.; *İmparatorlukların Çöküşü Osmanlı Rus Çatışması 1908-1918*, çev. Yücel Aşıkoğlu, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2016.

SASUNI, Garo; *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni-Kürt İlişkileri*, çev. Bedros Zartaryan&Memo Yetkin, Med Yayınları, İstanbul 1992.

Gps

ŞAŞMAZ, Musa; *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları (1878-1914)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

TÜRKİYE'DE ERMENİ MESELESİ (Rus Genelkurmay Başkanlığı Belgeleri); haz. Mihail Bashanov, çev. İlyas Kemaloğlu (Kamalov), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2013.

Extended Abstract

Armenians and Kurds who had a lot of interest from the great powers such as Russia, England and Germany were living in the Caucasus, Iran and the Ottoman Empire. These elements who had different religions and cultures also differed in daily life style. Armenians and the Kurds did not show any integrity amongst themselves. The most important thing that divided these nations was the fact that they had no common sect. Kurds were Muslims, but they were part of both Sunni and Shia sects; so they were divided. Armenians; however, were the people who were affected the most by the missionaries; so they accepted their religious views and even their policies. There were also policy clashes between the Armenians themselves. This fact made the guidance of these two nations by the great powers much easier.

Russia, who made plans to invade Eastern Anatolia, imposed some policies in order to take the Ottoman Armenians and Kurds by their side. They used some Kurdish tribe leaders as consultants for that purpose. They made use of the fact that some tribes did not particularly like the westernization policies of the Ottoman Empire and turned those tribes into rebels. Therefore, some Kurdish tribes were affected by the affection they got from Russia and cooperated with them against the Ottoman Empire. Russia also acquired the Armenian cause.

As a result of the provocations by Russia on the Kurdish tribes and the Armenians, the clashes between these two elements peaked. Bitlis was one of the cities where those clashes were at an extreme level. The Armenian Patriarchy was complaining to the Ottoman government about the fact that the Armenians were under pressure and was mainly talking about the events of Bitlis. According to the Ottoman government; however, the ordeals in Bitlis was not as severe as the Patriarchy claimed. Moreover, the Armeanian priest in Bitlis was informing the Patriarchy directly without notifying the armed forces, which limited the efficiency of the government in the region. Another fact that is noticed about Bitlis was that some Kurdish tribes did not really adopt the constitution and were uncomfortable with some of the actions that the government took. Some tribes were openly making propogandas pro Islamic State. This was causing fear amongst the Armenians. Some people such as Molla Selim, Sheik Shahabettin and Seyyid Ali tried to build alliances with the Ar-

Gazi

Akademik
Bakış

67

Cilt 10
Sayı 20
Yaz 2017

menians when they revolted against the State with the demands for an Islamic State; however, the Armenians rejected it thinking that they would be left in a very inconvenient situation in the event of a successful riot.

In this study, it is aimed at revealing the policies that Russia followed in Eastern Anatolia, especially in Bitlis. We will also look at how the relations were between the Kurds and the Armenians amongst each other and how their relations were with the state as well as the uprisings in Bitlis that took place in 1913 and 1914.